

श्रीमद् भागवत का यह सार
भगवद् भक्ति ही आधार

श्रीमद्भागवत रसिक कुटुंब

कपिल गीता प्रथम अध्याय(भा०म० 3.21)

वर्णन करने सांख्य योग का, और देने को ज्ञान ।
गुरु रूप में कपिल मुनि थे, देवहूति शिष्य समान ।

नारायणं(न) नमस्कृत्य, नरं(ञ्) चैव नरोत्तमम् ।
देवीं(म) सरस्वतीं(वँ) व्यासं(न), ततो जयमुदीरयेत्

नामसंङ्कीर्तनं(यँ) यस्य, सर्वपापप्रणाशनम् ।
प्रणामो दुःखशमनस्, तं(न) नमामि हरिं(म) परम्

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

तृतीयः स्कंधः

॥ अथैकविंशोऽध्यायः ॥

विदुर उवाच

स्वायंम्भुवस्य च मनोर्- वं(म)शः(फ) परमसम्मतः ।

कथ्यतां(म) भगवन् यत्र, मैथुनेनैधिरे प्रजाः ॥ 1 ॥

विदुराने विचारले "भगवन, स्वायंभुव मनूचा वंश मोठा आदरणीय मानला गेला आहे. त्यात मैथुनधर्मान प्रजेची वृद्धी झाली होती. आता आपण मला त्याची कथा ऐकवावी.

प्रियं व्रतोत्तानपादौ, सुतौ स्वायंम्भुवस्य वै ।

यथाधर्मं(ञ्) जुगुपतुः(स), संप्तं द्वीपवतीं(म) महीम् ॥ 2 ॥

तस्य वै दुहिता ब्रह्मन्, देवहृतीति विश्रुता ।

पत्नी प्रजापतेरुक्ता, कर्दमस्य त्वयानघ ॥ 3 ॥

ब्रह्मन्, आपण म्हणाला होतात की, स्वायभुव मनूचे पुत्र प्रियव्रत आणि उत्तानपाद यांनी सात द्वीपांनी वेढलेल्या पृथ्वीचे धर्मपूर्वक पालन केले होते आणि त्यांची देवहृती नावाची कन्या हिचा कर्दमप्रजापतींशी विवाह झाला होता.

तस्यां(म्) स वै महायोगी, युक्तायां(यँ) योगलक्षणैः ।

ससर्ज कतिधा वीर्यं(न्), तन्मे शुश्रूषवे वद ॥ 4 ॥

यम इत्यादी योगाच्या लक्षणांनी देवहृती संपन्न होती. तिच्यापासून महायोगी कर्दमांना किती संताने झाली ? तो सर्व प्रसंग आपण मला सांगावा. मला तो ऐकण्याची खूप इच्छा आहे.

रुचिर्यो भगवान् ब्रह्मन्, दक्षो वा ब्रह्मणः(स्) सुतः ।

यथा ससर्ज भूतानि, लब्ध्वा भार्यां(ञ्) च मानवीम् ॥ 5 ॥

तसेच भगवान रुची आणि ब्रह्मदेवाचे पुत्र दक्ष प्रजापतींनीसुद्धा मनूंच्या कन्यांचे पाणिग्रहण करून त्यांच्यापासून कोणत्या प्रकारे कोणकोणती संतती उत्पन्न केली, ते सर्व चरित्र मला सांगावे.

मैत्रेय उवाच

प्रजाः(स्) सृजेति भगवान्, कर्दमो ब्रह्मणोदितः ।

सरस्वत्यां(न्) तपस्तेपे, सहस्राणां(म्) समा दश ॥ 6 ॥

मैत्रेय म्हणाले - जेव्हा ब्रह्मदेवांनी भगवान कर्दमांना आज्ञा केली की, तुम्ही प्रजोत्पत्ती करावी. तेव्हा त्यांनी दहा हजार वर्षांपर्यंत सरस्वती नदीच्या तीरावर तपश्चर्या केली.

ततः(स्) समाधियुक्तेन, क्रियायोगेन कर्दमः ।

सम्प्रपेदे हरिं(म्) भक्त्या, प्रपन्नवरदाशुषम् ॥ 7 ॥

ते एकाग्र चिंताने प्रेमपूर्वक पूजादी उपचारांनी शरणागतवरदायक श्रीहरींची आराधना करू लागले.

तावत्प्रसन्नो भगवान्, पुष्कराक्षः(ख्) कृते युगे ।

दर्शयामास तं(ङ्) क्षत्तः(श), शाब्दं(म्) ब्रह्म दधद्विपुः ॥ 8 ॥

हे विदुरा, तेव्हा सत्ययुगाच्या प्रारंभी कमलनयन भगवान श्रीहरींनी प्रसन्न होऊन आपल्या शब्दब्रह्ममय स्वरूपाने मूर्तिमान होऊन त्यांना दर्शन दिले.

स तं(वँ) विरजमर्काभं(म्), सितपद्मोत्पलस्रजम् ।

स्निग्धनीलालकंत्रात-वक्त्राब्जं(वँ) विरजोऽम्बरम् ॥ 9 ॥

भगवंतांची ती भव्य मूर्ती सूर्याप्रमाणे तेजस्वी होती. त्यांनी गळ्यात पांढऱ्या आणि निळ्या कमळांची माळ धारण केली होती, त्यांचे मुखकमल काळ्या आणि सुंदर केसांच्या बटांनी सुशोभित दिसत होते. त्यांनी स्वच्छ वस्त्र परिधान केले होते.

किरीटिनं(ङ्) कुण्डलिनं(म्), शङ्खचक्रगदाधरम् ।
श्वेतोत्पलक्रीडनकं(म्), मनः(स्)स्पर्शास्मितेक्षणम् ॥ 10 ॥

मस्तकावर झगमगणारा सुवर्णमय मुगुट, कानात चमकणारी कुंडले आणि हातांमध्ये शंख, चक्र, गदा ही आयुधे होती. त्यांच्या एका हातात क्रीडेसाठी घेतलेले पांढरे कमळ शोभून दिसत होते. प्रभूचे मधुर, हास्यमय मुखकमल चित्त आकर्षित करून घेत होते.

विन्यस्तचरणाम्भोज-मं(म्)सदेशे गरुत्मतः ।
दृष्ट्वा खेऽवस्थितं(वँ) वक्षः(श)- श्रियं(ङ्) कौस्तुभकन्धरम् ॥ 11 ॥
जातहर्षोऽपतन्मूर्धा, क्षितौ लब्धमनोरथः ।

गीर्भिस्त्वभ्यगणात्प्रीति-स्वभावात्मा कृताञ्जलिः ॥ 12 ॥

त्यांनी आपले चरणकमल गरुडाच्या खांद्यावर ठेवले होते. वक्षः स्थळावर श्रीलक्ष्मी आणि गळ्यामध्ये कौस्तुभमणी शोभून दिसत होता. प्रभूच्या या आकाशस्थित मनोहर मूर्तीचे दर्शन करून कर्दमांना फार आनंद झाला. त्यांच्या सर्व कामना पूर्ण झाल्यामुळे त्यांनी प्रसन्न हृदयाने पृथ्वीवर मस्तक टेकवून भगवंतांना साष्टांग नमस्कार केला आणि नंतर प्रेमाने मनःपूर्वक हात जोडून सुमधुर वाणीने ते त्यांची स्तुती करू लागले.

ऋषिरुवाच

जुष्टं(म्) बताद्याखिलसत्त्वराशेः(स्),
सां(म्)सिंध्यमक्षणोस्तव दर्शनान्नः ।
यद्दर्शनं(ञ्) जन्मभिरीड्य सिद्धि-
राशासते योगिनो रूढयोगाः ॥ 13 ॥

कर्दम म्हणाले - हे स्तुती करण्यायोग्य परमेश्वरा, आपण संपूर्ण सत्त्वगुणाचे निधी आहात. योगीजन उत्तरोत्तर शुभ योनींमध्ये जन्म घेऊन शेवटी योगस्थ झाल्यावर आपल्या ज्या दर्शनाची इच्छा करतात, तेच आपले दर्शन आज आम्हांला झाल्याने आमचे नेत्र धन्य झाले.

ये मायया ते हतमेधसस्त्वत्-
पादारविन्दं(म्) भवसिन्धुपोतम् ।
उपासते कामलवाय तेषां(म्),
रासीश कामान्निरयेऽपि ये स्युः ॥ 14 ॥

भवसागरातून पार होण्यासाठी आपले चरणकमल जहाज आहेत. असे असूनही ज्यांची बुद्धी आपल्या मायेने लोप पावली आहे, तेच केवळ नरकामध्येही मिळणाऱ्या तुच्छ क्षणिक विषयसुखांसाठी, त्या चरणांचा आश्रय घेतात. परंतु स्वामी, आपण तर त्यांना ते विषयभोगही देताच.

तथा स चाहं(म) परिवोढुकामः(स),

समानशीलां(ङ्) गृहमेधधेनुम् ।

उपेयिवान् मूलमशेषमूलं(न),

दुराशयः(ख) कामदुघाङ्घ्रिपस्य* ॥ 15 ॥

प्रभो, तसाच कामकलुषितहृदय असलेला मीसुद्धा माझ्या स्वभावाला अनुरूप आणि गृहस्थधर्म पालन करण्यास सहायक अशा कन्येशी विवाह व्हावा, म्हणून आपल्या कल्पवृक्षाप्रमाणे सर्व कामना पुरविणाऱ्या चरणकमलांना शरण आलो आहे.

प्रजापतेस्ते वचसाधीश तन्त्या,

लोकः(ख) किलायं(ङ्) कामहतोऽनुबद्धः* ।

अहं(ञ) च लोकानुगतो वहामि,

बलिं(ञ) च शुक्लानिमिषाय तुभ्यम्* ॥ 16 ॥

सर्वेश्वरा, आपण सर्व लोकांचे अधिपती आहात. नाना प्रकारच्या कामनांमध्ये गुंतलेले हे लोक आपल्या वेदवाणीरूप दोरीने बांधलेले आहेत. हे धर्ममूर्ते, त्यांचेच अनुकरण करीत मीही कालरूप आपल्याला कर्ममय आज्ञापालनरूप पूजा समर्पण करीत आहे.

लोकां(म)श्च लोकानुगतान् पशूं(म)श्च,

हित्वा श्रितास्ते चरणातपत्रम् ।

परस्परं(न) त्वद्गुणवादसीधु-

पीयूषनिर्यापितदेहधर्माः ॥ 17 ॥

आपले भक्त, विषयासक्त लोक आणि त्यांच्याच मार्गांचे अनुकरण करणाऱ्या माझ्यासारख्या कर्मजड पशूरांची पर्वा न करता आपल्या चरणांच्या छत्रछायेचाच आश्रय घेतात. तसेच एकमेक आपल्या गुणगानरूप चविष्ट सुधेचे पान करून, आपल्या तहान-भूक इत्यादी देहधर्मांना शांत करतात.

न तेऽजराक्षभ्रमिरायुरेषां(न),

त्रयोदशारं(न) त्रिशतं(म) षष्टिपर्व ।

षण्णेम्यनन्तच्छदि यत्लिणाभि,

करालंस्रोतो जगदाच्छिद्य धावत् ॥ 18 ॥

प्रभो, हे कालचक्र मोठे प्रबळ आहे. साक्षात ब्रह्म याची फिरण्याची घरी आहे. अधिक मासासह तेरा महिने आरे आहेत. तीनशे साठ दिवस जोड आहेत. सहा ऋतू चाकाचा घेर अनंत क्षण-पल इत्यादी याच्या तीक्ष्ण धारा आहेत. तसेच तीन चातुर्मास याची आधारभूत तीन वर्तले आहेत. हे अत्यंत वेगवान संवत्सररूप कालचक्र चराचा जगाचे आयुष्य संपवत फिरत असते: परंतु आपल्या भक्तांच्या आयुष्याचा न्हास करू शकत नाही.

एकः(स) स्वयं(म) सं(ञ) जगतः(स्) सिसृक्षया,

द्वितीययाऽऽत्मन्नधियोगमायया ।

सृजस्यदः(फ्) पासि पुनर्ग्रसिष्यसे,

यथोर्णनाभिर्भगवन् स्वशक्तिभिः ॥ 19 ॥

भगवन्, ज्याप्रमाणे कोळी-कीटक स्वतःच जाले पसरतो, त्याचे रक्षण करतो आणि शेवटी ते गिळून टाकतो आपल्याशी अभिन्न अशा योगमायेचा स्वीकार करून त्यातून त्याचप्रमाणे आपण एकटेच या जगाची रचना करण्यासाठी अभिव्यक्त झालेल्या आपल्या सत्त्वगुणादी शक्तिद्वारा स्वतःच या जगाची उत्पत्ती. पालन आणि संहार करता.

नैतद्वताधीश पदं(न्) तवेप्सितं(यँ),

यन्मायया नस्तनुषे भूतसूक्ष्मम् ।

अनुग्रहायास्त्वपि यर्हि मायया,

लसत्तुलस्या तनुवा विलीक्षितः ॥ 20 ॥

प्रभो, यावेळी आपण आपल्या तुळसीमालामंडित, मायेने परिच्छिन्न दिसणाऱ्या सगुण-मूर्तीचे आम्हांला दर्शन दिले आहे. आपण आम्हां भक्तांना जे शब्दादी विषयसुख प्रदान करता, ते मायिक असल्याकारणाने आपल्याला जरी पसंत नसले तरी परिणामतः आमचे कल्याण करण्यासाठी असल्याने ते आम्हांला प्राप्त होवो.

तं(न्) त्वानुभूत्योपरतक्रियार्थं(म्),

स्वमायया वर्तितलोकतन्त्रम् ।

नमाम्यभीक्षणं(न्) नमनीयपाद-

सरोजमल्पीयसि कामवर्षम् ॥ 21 ॥

आपण स्वरूपतः निष्क्रिय असूनसुद्धा मायेच्या द्वारा सर्व जगाचा व्यवहार चालविणारे आहात. तसेच अल्पशी उपासना करणाऱ्यांवरसुद्धा सर्व इच्छित वस्तूंचा वर्षाव करणाऱ्या आपल्या वंदनीय चरणकमलांना मी वारंवार नमस्कार करतो.

ऋषिरुवाच

इत्यव्यलीकं(म्) प्रणुतोऽब्जनाभस्-

तमाबभाषे वचसामृतेन ।
सुपर्णपक्षोपरि रोचमानः(फ),
प्रेमस्मितोद्वीक्षणविभ्रमद्भूः ॥ 22 ॥

मैत्रेय म्हणाले- भगवंतांच्या भुवया प्रेमपूर्ण स्मितहास्ययुक्त दृष्टीने चंचल होत होत्या. ते गरुडाच्या खांद्यावर विराजमान झाले होते. कर्दमांनी जेव्हा निष्कपटभावाने त्यांची स्तुती केली, तेव्हा ते अमृतवाणीने बोलू लागले.

श्रीभगवानुवाच

विदित्वा तव चैत्यं(म) मे, पुरैव समयोजि तत् ।
यदर्थमात्मनियमैस्-त्वयैवाहं(म) समर्चितः ॥ 23 ॥

श्री भगवान म्हणाले - ज्यासाठी तू आत्मसंयम करून माझी आराधना केली आहेस, तो तुझ्या हृदयातील हेतू जाणून मी अगोदरच तशी व्यवस्था केली आहे.

न वै जातु मृषैव स्यात्- प्रजाध्यक्ष मदर्हणम् ।
भवद्विधेष्वतितरां(म), मयि संङ्गृभितात्मनाम् ॥ 24 ॥

प्रजापते, माझी आराधना कधीच निष्कळ होत नाही; त्यातून ज्यांचे चित्त नेहमी माझ्या ठिकाणीच लागलेले असते, त्या तुझ्यासारख्या महात्म्या लोकांनी केलेली उपासना तर अधिकच फलदायी होते.

प्रजापतिसुतः(स) संम्राण्-मनुर्विख्यातमङ्गलः ।
ब्रह्मावर्त(यँ) योऽधिवसन्, शास्ति संप्तार्णवां(म) महीम् ॥ 25 ॥

ब्रह्मावर्तामध्ये राहून सात समुद्रांनी वेढलेल्या सर्व पृथ्वीचे प्रजापतिपुत्र सदाचारसंपन्न सम्राट स्वायंभुव मनू राज्य करीत आहे.

स चेह विप्र राजर्षिर्- महिष्या शतरूपया ।
आयास्यति दिदृक्षुस्त्वां(म), परंश्वो धर्मकोविदः ॥ 26 ॥

विप्रवर, तो धर्मज्ञ राजर्षी मनू शतरूपा राणीबरोबर तुला भेटण्यासाठी परवा येथे येईल.

आत्मजामसितापाङ्गीं(वँ), वयः(श)शीलगुणान्विताम् ।
मृगयन्तीं(म) पतिं(न) दास्यत्- यनुरूपाय ते प्रभो ॥ 27 ॥

त्याची एक रूप, यौवन, शील आदी गुणांनी संपन्न, काळेभोर डोळे असलेली कन्या या वेळी विवाहाला योग्य झाली आहे. प्रजापते, तू तिच्यासाठी सर्व दृष्टींनी योग्य आहेस. म्हणून तो तुलाच ती कन्या अर्पण करील.

समाहितं(न) ते हृदयं(यँ), यत्रैमान् परिवत्सरान् ।
सा त्वां(म) ब्रह्मन् नृपवधूः(ख), काममाशु भजिष्यति ॥ 28 ॥

ब्रह्मन, गेल्या अनेक वर्षांपासून तुझे चित्त जशा पत्नीची इच्छा करीत आहे, तशीच ती राजकन्या लवकरच तुझी पत्नी होऊन तुझी यथेष्ट सेवा करील.

या त आत्मभृतं(वँ) वीर्यं(न), नवधा प्रसविष्यति ।

वीर्ये त्वदीये ऋषय, आधास्यन्त्यञ्जसाऽऽत्मनः ॥ 29 ॥

ती तुझे वीर्य आपल्या गर्भात धारण करून त्यापासून नऊ कन्या उत्पन्न करील आणि पुन्हा त्या कन्यांपासून लोकरितीला अनुसरून मरीची आदी ऋषिगण पुत्र उत्पन्न करतील.

त्वं(ञ) च संम्यगनुष्ठाय, निदेशं(म्) म उशत्तमः ।

मयि तीर्थीकृताशेष- क्रियार्थो मां(म्) प्रपत्स्यसे ॥ 30 ॥

तूसुद्धा माझ्या आज्ञेचे यथायोग्य पालन करून शुद्धचित्त होऊन, नंतर आपली सर्व कर्मफळे मला अर्पण करून मलाच प्राप्त होतील. काना

कृत्वा दयां(ञ) च जीवेषु, दत्त्वा चाभयमात्मवान् ।

मय्यात्मानं(म्) सह जगद्- द्रक्ष्यस्यात्मनि चापि माम् ॥ 31 ॥

आणि नंतर सर्वांना अभयदान देऊन स्वतःसहित संपूर्ण जीवांवर दया करून तू आत्मज्ञान प्राप्त करशील जगताला माझ्यामध्ये आणि मला तुझ्यात स्थित असलेला पाहाशील.

सहाहं(म्) स्वां(म्)शकलया, त्वंद्वीर्येण महामुने ।

तव* क्षेत्रे देवहृत्यां(म्), प्रणेष्ये तत्त्वसं(म्)हिताम् ॥ 32 ॥

महामुनी, मीसुद्धा माझ्या अंश-कलारूपाने तुझ्या तेजापासून तुझी पत्नी देवहृतीच्या गर्भात अवतीर्ण होऊन सांख्यशास्त्राची रचना करीन.

मैत्रेय उवाच

एवं(न) तमनुभाष्याथ, भगवान् प्रत्यगक्षजः ।

जगाम बिन्दुसरसः(स), सरस्वत्या परिश्रितात् ॥ 33 ॥

मैत्रेय म्हणाले- कर्दमऋषींना असे सांगून इंद्रिये अंतर्मुख झाल्यावरच प्रकट होणारे श्रीहरी सरस्वती नदीने घेरलेल्या बिंदुसर तीर्थावरून निघून गेले.

निरीक्षतस्तस्य ययावशेष-

सिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्गः ।

आकर्णयन् पत्ररथेन्द्रपक्षै-

रुच्चारितं(म्) स्तोममुदीर्णसाम ॥ 34 ॥

भगवंतांच्या सिद्ध मार्गाची (वैकुंठ मार्गाची) सर्व सिद्धपुरुष प्रशंसा करतात. कर्दम पाहात असतानाच ते त्या मार्गाने गरुडाच्या पंखांतून प्रगट होणाऱ्या सामवेदाच्या आधारभूत ऋचा ऐकत निघाले.

अथ सम्प्र^{*}स्थिते शु^{*}क्ले, कर्दमो भगवान् ऋषिः ।

आस्ते स्म बिन्दु^{*}सरसि, तं(ङ्) कालं(म्) प्रतिपालयन् ॥ 35 ॥

श्रीहरी निघून गेल्यावर त्यांनी सांगितलेल्या काळाची वाट पाहात भगवान् कर्दम ऋषी बिंदुसरोवरावरच राहिले.

मनुः(स) स्यन्दनमास्थाय, शातकौम्भपरि^{*}च्छदम् ।

आरोप्य^{*} स्वां(न्) दुहितरं(म्), सभार्यः(फ) पर्यटन् महीम् ॥ 36 ॥

तस्मिन् सुध^{*}न्वन्नहनि, भगवान् यत्समादिशत् ।

उपायादाश्रमपदं(म्), मुनेः(श) शान्त^{*}व्रत^{*}स्य तत् ॥ 37 ॥

वीरवर, इकडे मनुसुद्धा महाराणी शतरूपा आणि कन्या यांना सुवर्णजडित रथात बसवून पृथ्वीवर फिरत फिरत भगवंतांनी जो दिवस सांगितला होता, त्या दिवशी शांतिपरायण महीं कर्दमांच्या त्या आश्रमात पोहोचले.

यस्मिन् भगवतो नेत्रान्-न्यपतन्न^{*}श्रुबिन्दवः ।

कृपया सम्परीत^{*}स्यं, प्रपन्नेऽर्पितया भृशम् ॥ 38 ॥

तद्वै बिन्दु^{*}सरो नाम, सरस्वत्या परि^{*}प्लुतम् ।

पुण्यं(म्) शिवामृतजलं(म्), महर्षिगणसेवितम् ॥ 39 ॥

सरस्वतीच्या पाण्याने भरलेले हे चिंद्रसरोवर आलेल्या अत्यंत करुणेने भगवंतांच्या डोळ्यांन स्थान आहे की जेथे आपला शरणागत भक्त कमावल पाणी कल्याणप्रद आणि अमृतासारखे मधुर आहे. तसे अबिद ओघळले होते. हे फार पवित्र तीर्थ आहे. या बहर्षिगण नेहमी याचे सेवन करतात.

पुण्य^{*}द्रुमलताजालैः(ख), कूज^{*}त्पुण्यमृग^{*}द्विजैः ।

सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यं(वँ), वनराजि^{*}श्रियान्वितम् ॥ 40 ॥

हे बिंदु सरोवर पवित्र वृक्ष-वेलींनी वेढलेले होत त्यात निरनिराळे शब्द करणारे पवित्र पशुपक्षी राहात होते, ते स्थान सर्व ऋतूंमधील फळांनी आणि फुलांनी संपन्न आणि सुंदर वनराई त्याची शोभा वाढवीत होती.

मत्तद्विजगणैर्घुष्टं(म्), मत्तभ्रमरविभ्रमम् ।

मत्तबर्हि^{*}नटाटोप- माह्वयन् मत्तकोकिलम् ॥ 41 ॥

तेथे मदमस्त पक्ष्यांचे थवे किलबिलाट करीत होते भ्रमर गुजारव करीत होते. आनंदित मोर पिसारा पसरून नृत्य करीत होते आणि आनंदित झालेले कोकिळ कुर-अकरून एकमेकांना बोलावीत होते.

कर्द^{*}म्बचम्पकाशोक-कर^{*}ञ्जबकुलासनैः ।

कुन्दमन्दारकुटजैश्-चूतपोतैरलङ्कृतम् ॥ 42 ॥

तो आश्रम कदंब, चंपक अशोक, करंज, बकुळ, आसणा, कुंद, मंदार, कुडा आणि लहान लहान आम्रवृक्षांनी अलंकृत झाला होता.

कारण्डवैः(फ) प्लवैर्ह(म)सैः(ख), कुररैर्जलकुक्कुटैः ।

सारसैश्चक्रवाकैश्च, चकोरैर्वल्गु कूजितम् ॥ 43 ॥

तेथे कारंडव, बदक, बेडूक, हंस, कुरर, पाणकोंबडा, साहस, चकवे आणि चकोर पक्षी मधुर किलबिलाट करीत होते.

तथैव हरिणैः(ख) क्रोडैः(श), श्वाविद्गवयकुञ्जरैः ।

गोपुच्छैर्हरिभिर्मर्कैर्-नकुलैर्नाभिभिर्वृतम् ॥ 44 ॥

तसेच हरीण, डुक्कर, साळी, गवे, हत्ती, वानर, सिंह, माकडे, मुंगुस, कस्तुरीमृग आदी पशूनी तो आश्रम भरलेला होता.

प्रविश्य तत्तीर्थवर-मादिराजः(स) सहात्मजः ।

ददर्श मुनिमासीनं(न), तस्मिन् हुतहुताशनम् ॥ 45 ॥

आदिराजा मनु त्या श्रेष्ठ तीर्थाच्या ठिकाणी कन्येसह पोहोचल्यावर मुनिवर कर्दम अग्निहोत्र करून बसलेले त्यांनी पाहिले.

विद्योतमानं(वँ) वपुषा, तपस्युग्रयुजा चिरम् ।

नातिक्षामं(म) भगवतः(स), स्निग्धापाङ्गावलोकनात् ।

तद् व्याहृतामृतकला-पीयूषश्रवणेन च ॥ 46 ॥

पुष्कळ दिवसपर्यंत उग्र तपस्या केल्यामुळे त्यांचे शरीर अत्यंत तेजस्वी दिसत होते तसेच भगवंतांनी स्नेहपूर्ण नकोने पाहिल्यामुळे आणि त्यांनी उच्चारलेल्या कर्णामृतरूप मधुर वचनांच्या श्रवणाने इतके दिवस तपश्चर्या करूनही ते विशेष दुर्बल दिसत नव्हते.

प्रां(म)शुं(म) पद्मपलाशाक्षं(ज), जटिलं(ज) चीरवाससम् ।

उपसं(म) सृत्य मलिनं(यँ), यथार्हणमसं(म)स्कृतम् ॥ 47 ॥

ते उंच होते. त्यांचे नेत्र कमलदलासारखे होते. डोक्यावर जटा शोभून दिसत होत्या आणि कमरेला वल्कले होती. त्यांना जवळून पाहिले तर संस्कार न केलेल्या बहमोल रत्नासारखे ते मलीन दिसत होते.

अथोटजमुपायातं(न), नृदेवं(म) प्रणतं(म) पुरः ।

सपर्यया पर्यगृह्णात्-प्रतिनन्द्यानुरूपया ॥ 48 ॥

बेऊन प्रणाम करताना पाहून त्यांनी त्याला आशीर्वाद देऊन नंतर महाराज स्वायंभुव मनुला आपल्या पर्णकुटीत प्रसन्न केले आणि यथोचित आदरातिथ्य करून त्याचे स्वागत केले.

गृहीतार्हणमासीनं(म्), सं(यँ)यतं(म्) प्रीणयन् मुनिः ।

स्मरन् भगवदादेश-मित्याहं श्लक्ष्णया गिरा ॥ 49 ॥

पूजेचा स्वीकार करून जेव्हा मनु स्वस्थचित्ताने आसनावर बसला तेव्हा मुनिवर कर्दमांनी भगवंतांच्या आज्ञेचे स्मरण होऊन आपल्या मधुर वाणीने त्याला प्रसन्न करित म्हटले.

नूनं(ञ्) चङ्क्रमणं(न्) देव, सतां(म्) सं(म्)रक्षणाय ते ।

वधाय चासतां(यँ) यस्त्वं(म्), हरेः(श्) शक्तिर्हि पालिनी ॥ 50 ॥

"महाराज, आपण भगवान विष्णूचे पालनशक्तिरूप आहात. म्हणून आपले संचार करणे हे निश्चितच सज्जनांचे रक्षण आणि दुष्टांचा संहार करण्यासाठीच आहे.

योऽर्केन्द्रग्रीन्द्रवायूनां(यँ), यमधर्मप्रचेतसाम् ।

रूपाणि स्थान आधत्से, तस्मै शुक्लाय ते नमः ॥ 51 ॥

आपण साक्षात विष्णुस्वरूप आहात. तसेच निरनिराव्या कार्यासाठी सूर्य, चंद्र, अग्नी, इंद्र, वायू, यम, धर्म, आणि वरुण इत्यादी रूपे धारण करता. आपणांस नमस्कार असो.

न यदा रथमास्थाय, जैत्रं(म्) मणिगणार्पितम् ।

विस्फूर्जच्चण्डकोदण्डो, रथेन त्रासयन्नघान् ॥ 52 ॥

स्वसैन्यचरणक्षुण्णं(वँ), वेपयन् मण्डलं(म्) भुवः ।

विकर्षन् बृहतीं(म्) सेनां(म्), पर्यटस्यं(म्)शुमानिव ॥ 53 ॥

तदैव सेतवः(स्) सर्वे, वर्णाश्रमनिबन्धनाः ।

भगवद्रचिता राजन्, भिद्येरन् बत दस्युभिः ॥ 54 ॥

अधर्मश्च समेधेत, लोलुपैर्व्यङ्कुशैर्नृभिः ।

शयाने त्वयि लोकोऽयं(न्), दस्युग्रस्तो विनङ्क्ष्यति ॥ 55 ॥

आपण रत्नजडित विजयी रथावर आरूढ होऊन आपल्या तेजस्वी प्रचंड धनुष्याचा टणत्कार करित त्या रथाच्या गडगडाटानेसुद्धा पापी लोकांना भय उत्पन्न करता आणि आपल्या सेनेच्या पायांनी रगडलेल्या भूमंडलाचा थरकाप करित आपल्या त्या विशाल सेनेला बरोबर घेऊन पृथ्वीवर सूर्यासारखे भ्रमण करता. आपण असे केले नाही तर भगवंतांनी निर्माण केलेल्या वर्णाश्रमधर्माची मर्यादा चोर, डाकू, इत्यादी तत्काळ नाहीशी करतील आणि विषयलोलुप निरंकुश मानवांच्या द्वारे सगळीकडे अधर्माचा प्रसार होईल. जर आपण जगाच्या बाबतीत निष्काळजी झालात तर हे जग दुराचारी लोकांच्या तावडीत सापडून नष्ट होईल.

अथापि पृच्छे त्वां(वँ) वीर, यदर्थं(न्) त्वमिहागतः ।

तद्वयं(न्) निर्व्यलीकेन, प्रतिपद्यामहे हृदा ॥ 56 ॥

तरीसुद्धा वीरवर, मी आपल्याला विचारतो की, यावेळी आपले कोणत्या कारणाने इथे आगमन झाले आहे ? आपण मला आज्ञा करावी. तिचा मी निष्कपट भावाने स्वीकार करीन."

इति* श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहं(म्)स्यां(म्)
सं(म्)हितायां(न्) तृतीयस्कन्धे एकविं(म्)शोऽध्यायः ॥

ॐ पूर्णमदः(फ्) पूर्णमिदं(म्)पूर्णात्पूर्णमुदच्यते
पूर्णस्य* पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः(श्)शान्तिः(श्)शान्तिः ॥